

REGIONALNE OSOBITOSTI NOVIJEGA PRIRODNOG KRETANJA STANOVNIŠTVA HRVATSKE

MLADEN FRIGANOVIC

Uvod. Mada prirodno kretanje stanovništva uključuje porod, pomor, plodnost, živost i neke druge elemente, zadržat ćemo se za sada samo na nekim značajnijim, na njihovoj prostornoj diferencijaciji kao i na temeljnom izrazu demogeografskih promatranja u sklopu šire socijalno-gospodarske problematike naše republike.

Lepeza prirodnog kretanja stanovništva pojedinih dijelova svijeta veoma je široka. Negdje je to kretanje u okviru *fiziološkog*, drugdje je ispod najniže granice *racionalnosti*. Uzroci su raznorodni, ali posljedice u oba slučaja mogu biti i često jesu negativne.

Jugoslavija je takav svijet u malome. Na jednoj strani, ali u manjoj mjeri, imamo prirodno kretanje stanovništva, osobito porod, gotovo blizu fiziološkog, a na drugoj strani zabrinjavajući pad i negativno prirodno kretanje. Prvi se primjer odnosi uglavnom na neke jugoistočne a drugi na sjeverozapadne krajeve zemlje. U potonje je uključen dobar dio Hrvatske. Polovi regionalnih stopa prirodnoga kretanja stanovništva bili su doskora Kosovo i Slovenija. Danas su to Kosovo i Hrvatska (u stanovitom smislu i Vojvodina). I to nas u izvjesnom smislu zabrinjuje.

Pogledajmo kako se zakoni populacije, kao funkcije društveno-gospodarskih kretanja odrazuju u Hrvatskoj. Da bismo bolje shvatili i lakše ocijenili sadašnju demografsku situaciju i trend u Hrvatskoj, navest ćemo neke od osnovnih podataka grube klasifikacije stopa prirodnog kretanja stanovništva uopće.

S obzirom na uopćenu ljestvicu godišnjih stopa *nataliteta* u svjetskome mjerilu, razlikujemo *tri tipa* nataliteta: visoki (više od 25 promila), srednji (16—25 promila) i niski (manje od 16 promila). Danas otprilike tri četvrtine čovječanstva ima visoki natalitet.

Visoki natalitet obično je praćen visokom stopom pomora jer se uglavnom radi o nedovoljno razvijenim sredinama. U novije doba, primjenom različitih antiepidemičnih i drugih sredstava svjet-

ske i nacionalnih zdravstvenih služba, mortalitet se smanjuje i u nedovoljno razvijenim sredinama. To je, uz podržavanje i dalje visokog poroda dovelo do poznate demografske eksplozije. Srednji natalitet, koji je svojstven razvijenijim zemljama praćen je niskom stopom mortaliteta. Dugotrajniji niski natalitet upućuje na društvene skupine koje su zbog velikog udjela starih u dobnoj strukturi potiskivane povećanim mortalitetom. I to je, rekli bismo, normalna pojava u pulzaciji stanovništva kao vremenski i prostorno diferencijalne kategorije. Ali što ako jedna nedovoljno razvijena društvena sredina, koja je stupnjem razvijenosti i gustoćom naseljenosti neujednačena kao što je Hrvatska, naglo poprими osobine populacijski stagnirajućeg prostora uz sve niži porod a sve veći pomor? Tu onda, usprkos razmjerno niskom pomoru dojenčadi, nešto nije sasvim u redu.

Stope prirodnog priraštaja, budući da proizlaze iz stopa poroda i pomora, mogu biti i jesu veoma različite. Iz veoma široke ljestvice koja obilježava suvremeno čovječanstvo, mogu se uopćiti četiri tipa prirodnoga priraštaja: veoma visoki (više od 20 promila), visoki (15—20 promila), umjereni (5—14 promila) i niski (manje od 5 promila).

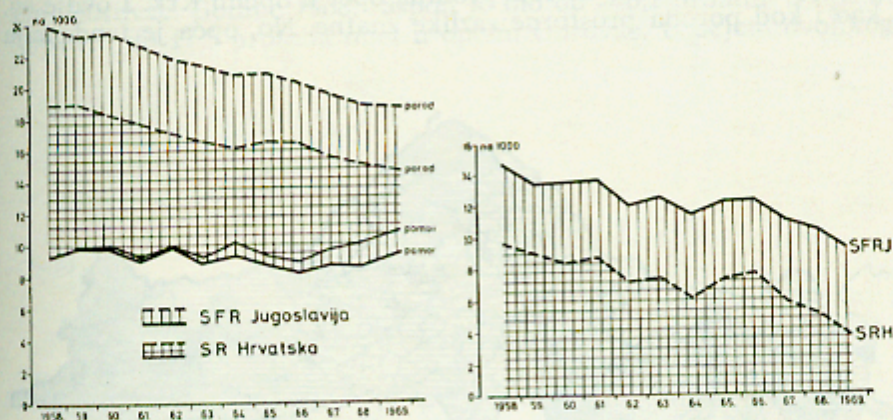
Hrvatska je s prosječnom godišnjom stopom od 5,0 promila u 1968. i 3,9 promila u 1969. g. prostor veoma niskog prirodnog priraštaja. Ta se stopa već petnaestak godina smanjuje i uz onu u Vojvodini najniža je u Jugoslaviji i među najnižim u Evropi (u istu skupinu pripadaju Mađarska s 3,8 promila i Austrija s 4,4 promila 1967. g.). Međutim, već su mnoge evropske zemlje pa i socijalističke poduzele mjere za poboljšanje silaznog trenda demografskoga kretanja što je već dalo povoljne rezultate.

Prirodno kretanje stanovništva Jugoslavije i Hrvatske u razdoblju 1960—1969. g.

Karakteristično je da u kretanju stanovništva ovih dviju prostornih cjelina nema naizgled bitno različita trenda u proteklih deset godina. Objema demografskim masama svojstveno je smanjivanje stope poroda s tim što su stope u Hrvatskoj znatno niže. Stopa poroda u Jugoslaviji smanjena je s 23,5 promila u 1960. g. na 18,8 promila u 1969. g. Razlika je dakle 4,7 promila. Stopa poroda u Hrvatskoj smanjena je u istom razdoblju s 18,4 na 14,6 promila; niža je dakle 3,8 promila. Značajno je, međutim da se smanjivanje stope poroda u našoj republici nadovezalo na već raniju dosta nisku stopu. Tako je 1969. g. dospjela do kritične vrijednosti ispod 15 promila. Kažemo do kritične vrijednosti imajući na umu kretanje stope pomora koja, nakon stagnacije u šesdesetim godinama sada opet raste.

Ni stope pomora stanovništva Hrvatske i Jugoslavije ne pokazuju prividno veće razlike. Međutim, bitno je da imaju u posljednjih nekoliko godina suprotan trend. On se u Jugoslaviji smanjuje a

u Hrvatskoj uspinje. I to jednako brzo se u Hrvatskoj uspinje kao što se u Jugoslaviji spušta.¹ Prema tome naglašen brz i jasan pad stope poroda a stagnacija i rast stope pomora upućuje na izrazito nepovoljan trend prirodnoga kretanja stanovništva Hrvatske. Od takvog je kretanja do depopulacije samo jedan korak.

Sl. 1. Usporedba prirodnoga kretanja stanovništva Hrvatske i Jugoslavije 1958—1969. g. (lijevo porod i pomor, desno prirodni priraštaj)

Fig. 1. Comparison between the population increases in Croatia and Yugoslavia from 1958 to 1969 (left — births and deaths, right — increase)

Prirodni priraštaj stanovništva Hrvatske smanjen je s 8,4 promila u 1960. g. na samo 3,9 promila u 1969. g. dok su vrijednosti za stanovništvo Jugoslavije istih godina bile 13,6 (1960) i 9,6 (1969). Smanjenje stope u Jugoslaviji iznosi dakle samo 29,5% a u Hrvatskoj 53,6%. I tu se vide bitne razlike. Proces u Hrvatskoj je mnogo brži i nepovoljniji, malne alarmirajući. Tako velike i tako nepovoljne demografske promjene u Hrvatskoj objektivno signaliziraju potrebu svestranijeg razmatranja situacije i uvođenje odgovarajuće populacijske politike.

Frostorna diferencijacija procesa u Hrvatskoj

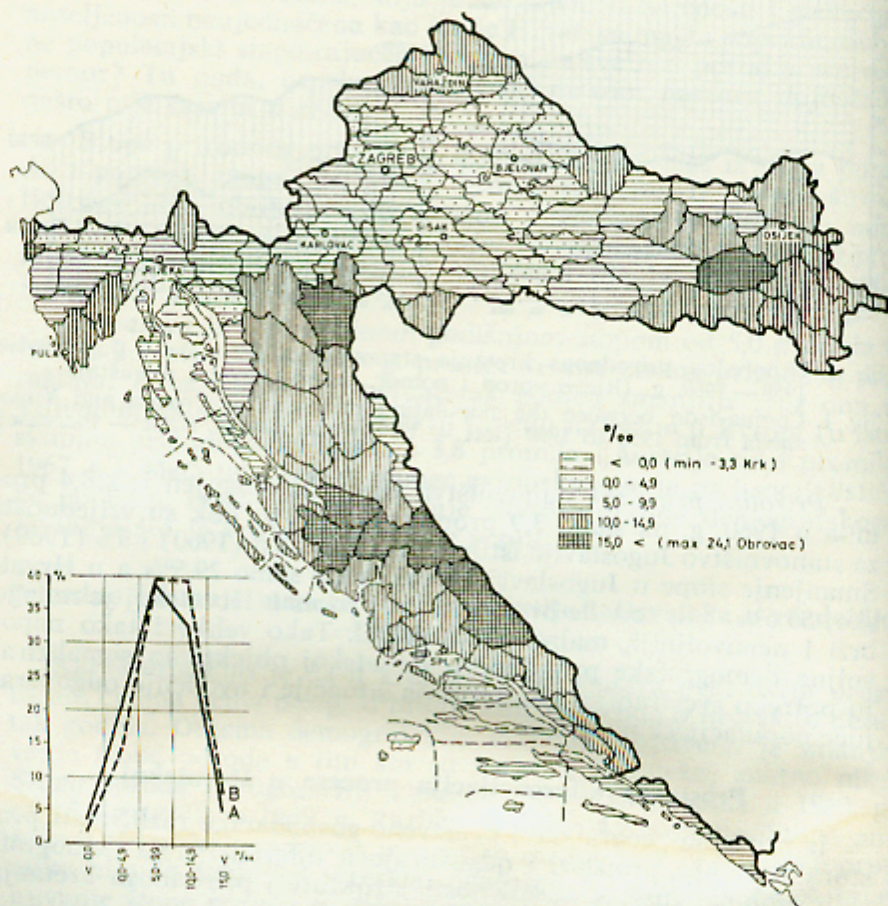
Iz prirodno-geografske i društveno-gospodarske različitosti prostora Hrvatske proizlazi i odgovarajuća diferencijacija demografskih osobina, gustoće naseljenosti, strukture i prirodnoga kretanja stanovništva.

Razlike u stopi poroda 1961. g. kretale su se od 10,3 promila poroda u općini Hvar do 29,9 promila u općini Obrovac, a 1968. g. od 8,6 promila u općini Vrbovec do 22,7 promila u općini Obrovac.

1. Stopa pomora u Jugoslaviji bila je 1960. g. 9,9 promila i 1969. g. 9,2 promila, a u Hrvatskoj 10,0 promila 1960. g. i 10,7 promila 1969. g.

Pored znatnih razlika, bitna je tendencija smanjivanja stope poroda u svim općinama pa prema tome i u svim krajevima republike u kojoj je prosječna stopa poroda bila 17,8 promila 1961. g. i 15,0 promila 1968. g.

Razlike u stopi pomora kretale su se 1961. g. od 3,8 promila u općini Vojnić do 15,9 promila u općini Krk, a 1968. g. od 5,1 promila u općini Benkovac do 17,0 promila opet u općini Krk. I ovdje su, kao i kod poroda, prostorne razlike znatne. No, opća je tendencija

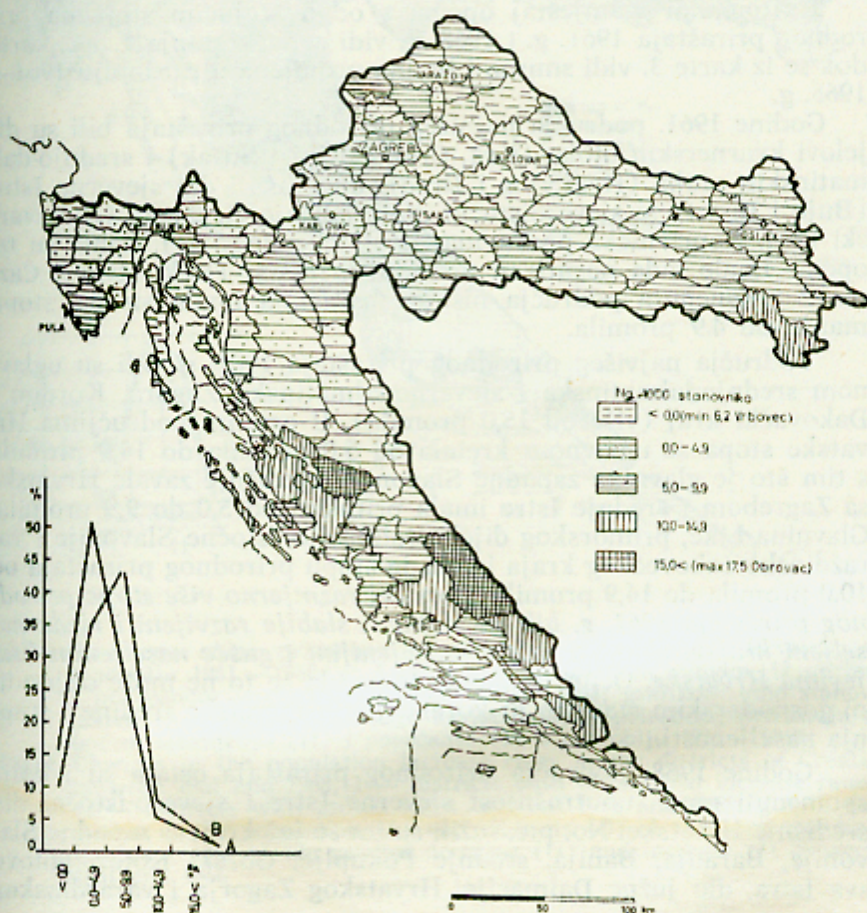

Sl. 2. Prirodni priraštaj stanovništva u općinama SR Hrvatske 1961. g; grafikon: udio stanovništva (B) i općina (A) s odgovarajućim stopama priraštaja u ukupnom stanovništvu i općinama Hrvatske

Fig. 2. Population increase in the districts of Croatia in 1961; graph: the shares of the population (B) and districts (A) with the corresponding increases rates in the total population and the districts of Croatia

povećavanja stope pomora u velikoj većini općina simptomatična jer obilježava opće kretanje u Hrvatskoj kao cjelini (1961. g. 9,1 promila i 1968. g. 10,0 promila).

Razlike u stopi prirodnog priraštaja slijede spomenute diferencije u stopama poroda i pomora. Stopa se prirodnoga priraštaja kretala od -3,3 promila u 1961. g. u općini Krk do 24,1 promila u općini Obrovac. Godine 1968. raspon je bio od -6,2 promila u općini Vrbovec do 17,5 promila opet u općini Obrovac. U ocjeni ovolikog

Sl. 3. Prirodni priraštaj stanovništva u općinama SR Hrvatske 1968. g.; grafikon: udio stanovništva (B) i općina (A) s odgovarajućim stopama priraštaja u ukupnom broju stanovnika i općina Hrvatske

Fig. 3. Population increase in the district of Croatia in 1968; graph: the shares of the population (B) and districts (A) with the corresponding increase rates in the total number of the population and the districts of Croatia

raspona pomažu nam vrijednosti republičkog prosjeka koji je bio 1961. g. 8,7 promila i 1968. g. 5,0 promila.²

Minimalna općinska stopa prirodnog priraštaja smanjena je dakle u razdoblju 1961—1968. g. 87,8%, dok je maksimalna općinska stopa smanjena 27,4% a republička 42,6%. Očito je da trend pokazuje nepovoljni smisao kretanja prirodnog priraštaja stanovništva glavnine SR Hrvatske. No, dok je u manjem broju općina takav trend povoljan, jer se radi o smanjenju inače visoke stope koja je iznad potrebne, u glavnini je općina trend veoma nepovoljan jer se radi o ionako niskim vrijednostima.

Teritorijalni razmještaj općina s odgovarajućim stopama prirodnog priraštaja 1961. g. i 1968. g. vidi se iz kretanja 1. i 2. karte dok se iz karte 3. vidi smisao i brzina promjena u razdoblju 1961—1968. g.

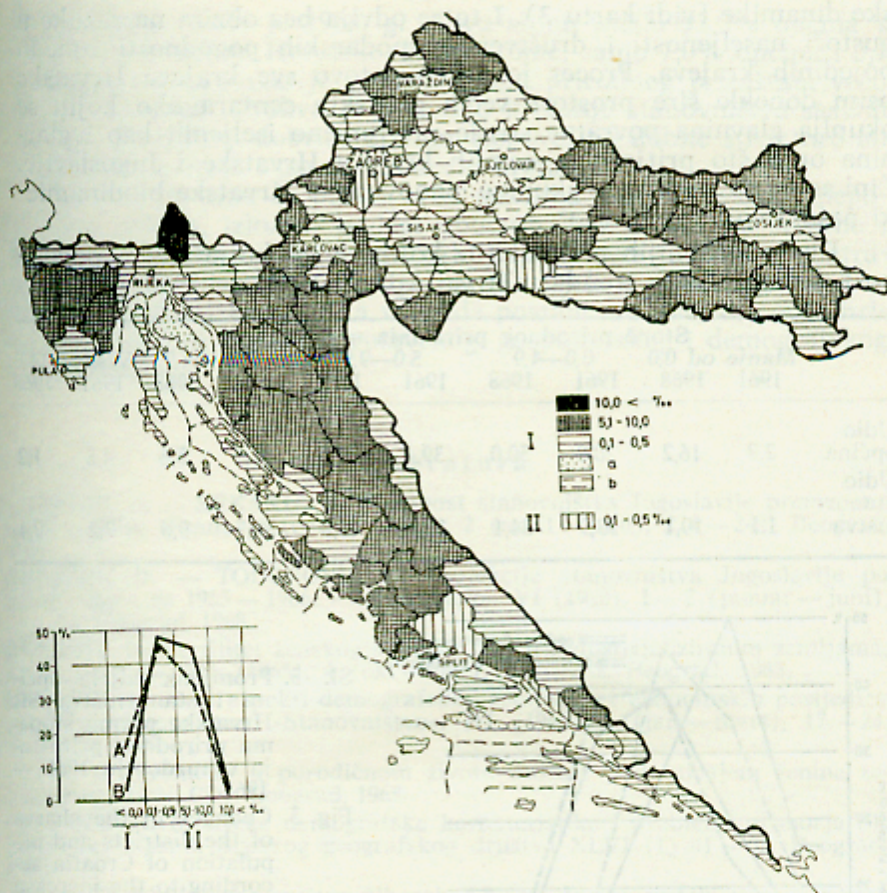
Godine 1961. područja najnižeg prirodnog priraštaja bili su dijelovi kvarnerskih otoka (Krk, Cres, Lošinj i Susak) i srednjo-dalmatinskih otoka (Hvar, Vis i Brač), unutrašnji dio sjeverne Istre (Buje i Buzet) te sjeveroistočni dio središnje Hrvatske (Bjelovarski kraj, Koprivnička podravina i Kalničko prigorje). Samo su tri općine imale tada negativan prirodni priraštaj (Krk, Hvar i Čazma).³ Spomenuta područja niskog priraštaja imala su sva stopu manju od 4,9 promila.

Područja najvišeg prirodnog priraštaja 1961. g. bili su uglavnom srednjodalmatinska i sjevernodalmatinska Zagora, Kordun i Đakovački kraj (više od 15,0 promila). U ostalim područjima Hrvatske stopa se uglavnom kretala od 5,0 promila do 14,9 promila s tim što je glavnina zapadne Slavonije, središnje zavale Hrvatske sa Zagrebom i srednje Istre imala priraštaj od 5,0 do 9,9 promila. Glavnina Like, primorskog dijela Dalmacije, istočne Slavonije i varaždinsko-čakovečkog kraja imala je stopu prirodnog priraštaja od 10,0 promila do 14,9 promila. *Prostori razmjerno više stope prirodnog priraštaja 1961. g. bili su, dakle, i slabije razvijeni i rjeđe naseljeni krajevi skupa s nekim razvijenijim i gušće naseljenim krajevima Hrvatske.* Očito je, prema tome, da se to ne može objasniti ni gospodarskim stanjem ni korelacijom geografske sredine i stupnja naseljenosti.

Godine 1968. područja prirodnog priraštaja ostala su i dalje spomenuti otoci, unutrašnjost sjeverne Istre i sjevero-istočni dio središnje Hrvatske. No, pridružili su im se još krajevi zapadne Slavonije, Baranja, Banija, srednje Pokuplje, Gorski Kotar, gotovo sva Istra, dio južne Dalmacije, Hrvatskog Zagorja i varaždinskog

2. Kao što smo naprijed vidjeli, stopa je smanjena u 1969. g. na 3,9 promila ali zbog nesređenosti podatka na osnovi stalnog mjesta boravka majke (u slučaju poroda) i mjesta stalnog boravka umrlog (u slučaju pomora) nije još moguće dati po općinama.

3. Podaci su svedeni na noviju teritorijalnu podjelu s većim općinama. Inače u podjeli na male općine 1961. g. bilo ih je još s negativnim prirodnim priraštajem.

Sl. 4. Promjena stope prirodnog priraštaja u općinama SR Hrvatske u razdoblju 1961—1968. g; I općine sa smanjenom stopom, II općine s povećanom stopom u razdoblju 1961—1968; grafikon: udio stanovništva (A) i općina (B) odgovarajućih stopa prirodnog priraštaja u općem smanjenju (II) i povećanju (I) u razdoblju 1961—1968.

Fig. 4. Changes in the population increase rates in the districts of Croatia between 1961 and 1968; I — districts with diminished increase rates, II — districts with grown rates between 1961 and 1968; graph: the shares of the population (A) and districts (B) of the corresponding increase rates in the general decrease (II) and increase (I) between 1961 and 1968

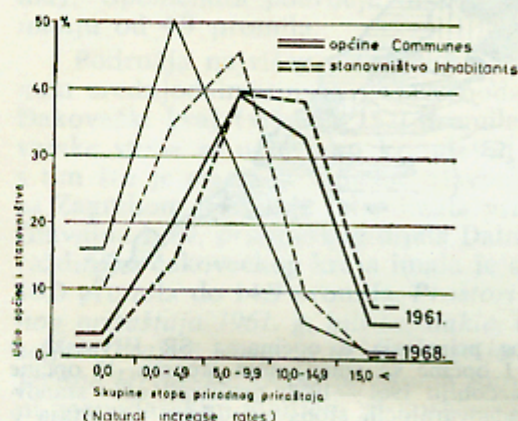
kraja te gotovo cijela Lika i dio Korduna. Glavnina je teritorija SR Hrvatske imala 1968. g. stopu prirodnog priraštaja manju od 4,9 promila. Stopu veću od 14,9 promila imali su još jedino dio Bukovice i podvelebitskog (obrovačkog) kraja i Sinjska krajina.

Usporedba dvaju spomenutih stanja prirodnoga priraštaja otkriva nam krajeve s naglim smanjivanjem i slabljenjem demograf-

ske dinamike (vidi kartu 3). I to se odvija bez obzira na razlike u gustoći naseljenosti i društveno-gospodarskih pogodnosti između pojedinih krajeva. Proces je naćeo gotovo sve krajeve Hrvatske osim donekle šire prostore većih gradskih centara oko kojih se okuplja glavina povratne struje privremeno iseljenih kao i glavina onih što pritjeću iz ostalih krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Čini se da su upravo te skupine stanovništva Hrvatske biodinamićki najaktivnije.

Evo podrobnijih podataka iz kojih se još bolje vidi nepovoljnost demografskog trenda u Hrvatskoj od 1961. do 1968. g.:

	Stope prirodnog priraštaja u promilima									
	Manje od 0,0		0,0—4,9		5,0—9,9		10,0—14,9		Više od 14,9	
	1961	1968	1961	1968	1961	1968	1961	1968	1961	1968
Udio općina	2,9	16,2	20,2	50,0	39,4	27,0	32,7	5,6	4,8	1,2
Udio stanovništva	1,1	10,1	13,9	34,1	39,1	45,8	38,7	9,6	7,2	0,4

Sl. 5. Promjena udjela općina i stanovništva SR Hrvatske prema stopama prirodnog priraštaja u razdoblju 1961—1968.

Fig. 5. Changes in the shares of the districts and population of Croatia according to the increase rates between 1961 and 1968

Promjene su iznenađujuće brze i nepovoljne. God. 1961. 2,9% općina s 1,1% stanovništva Hrvatske imalo je negativan prirodni priraštaj a već 1968. g. vrijednosti su iznosile 16,2% općina i 10,1% stanovništva čitave republike.

Dok je 1961. g. stopu prirodnoga priraštaja manju od 5,0 promila imalo 23,1% svih općina i 15,0% stanovništva, dotle je 1968. g. takvu stopu imalo 66,2% općina s 44,2% stanovništva republike. Može se, dakle, istaći da se dvije trećine općina i gotovo polovica stanovništva Hrvatske približavaju graničnoj vrijednosti negativnog prirodnog priraštaja. I na kraju, dok je 1961. g. stopu prirodnoga priraštaja manju od 10,0 promila imalo 62,5% općina s 54,1%

stanovništva, dotle je 1968. g. takvu stopu imalo 93,0% općina s 99,9% stanovništva Hrvatske. Prema tome, samo 7,0% općina i 0,1% stanovništva imalo je g. 1968. stopu prirodnog priraštaja veću od 9,9 promila! Ovakvo je prirodno kretanje stanovništva sasvim sigurno posljedica dobrim dijelom nepovoljne dobne strukture ali u isti mah postaje i uzrok budućem kretanju.

Imajući na umu da prema svim znacima proces ide dalje nepovoljnim tokom, izloženi podaci upućuju, bez obzira na stvarne i prave uzroke, na neodgodivost ozbiljnijeg i svestranijeg razmatranja te pojave od strane najodgovornijih tijela u republici. Odgovarajuća populacijska politika valja da postane sastavni dio opće brige oko budućeg razvoja, društvenog, gospodarskog i demografskog SR Hrvatske.

Literatura

- BREZNIK D. — SEKARIĆ N: Smrtnost stanovništva Jugoslavije prema starosti i polu. »Stanovništvo«, I (1963), 2 (april — juni), 224 — 243, Beograd, 1963.
- BREZNIK D. — TODOROVIC G: Projekcije stanovništva Jugoslavije po republikama za 1965 — 1986. »Stanovništvo«, VI (1968), 1 — 2 (januar — juni), 36 — 73, Beograd, 1968.
- BREZNIK D: Fertilitet ženskog stanovništva u industrijaliziranim zemljama. »Stanovništvo«, III (1965), 4 (okt — dec), 247 — 252, Beograd, 1965.
- BREZNIK D: Neki aspekti demografskih, socijalnih i ekonomskih posljedica starenja stanovništva. »Stanovništvo«, III (1965), 1 (jan — mart), 17 — 24, Beograd, 1965.
- BURIC O: Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti. IDN, CDI, Beograd, 1968.
- FRIGANOVIĆ M: Neke demografske karakteristike i problemi primorja SR Hrvatske. Glasnik Srpskog geografskog društva XLVI (1) 41 — 58, Beograd, 1966.
- FRIGANOVIĆ M: Stanovništvo Šibenskog primorja. Geografski glasnik XXIV, 1 — 38, Zagreb, 1962.
- GRUPA AUTORA: Demografska kretanja i projekcije u Jugoslaviji. IDN, CDI, 64 str. Beograd, 1968. (Résumé u »Stanovništvo«, II (1964), 2 (april — juni) str. 101 — 140).
- KLAUZER J: Jedan aspekt ocjenjivanja potrebe za populacionom politikom u Jugoslaviji. »Stanovništvo«, VI (1968), 1 — 2 (jan — juni), 5 — 35, Beograd, 1968.
- PIRC B: O mortalitetu kao meri zdravlja stanovništva. »Stanovništvo«, IV (1966), 3 (juli — sept), 206 — 215, Beograd, 1966.

4. Sto znači takva stopa priraštaja vidi se iz ovog: ako bismo uzeli stopu od 3,9 promila, kakva je bila u SR Hrvatskoj 1969. g. kao stalnu vrijednost, onda bi trebalo 150 godina dok bi se stanovništvo republike udvostručilo (stanovništvu Jugoslavije sa stopom od 9,6 promila prosječno godišnje trebalo bi 70 godina). Na taj način Hrvatska, koja je imala 1961. g. opću relativnu gustoću naseljenosti 73,6 stanovnika na km², dostigla bi današnju gustoću nekih evropskih zemalja tek početkom 22. stoljeća (Švicarska 147, Demokratska Republika Njemačka 159, Italija 168 i dr) a nekih mnogo kasnije (Belgija 308, Nizozemska 377, SR Njemačka 224, Velika Britanija 222 i dr). Ovo ističemo kurioziteta radi.

- RASEVIĆ M: Neki socio-ekonomski faktori kao determinante fertiliteta jugoslavenskog stanovništva »Stanovništvo«, III (1965), 1 (jan — mart), 23 — 28, Beograd, 1965.
- STOJKOV N: »Mortalitet dece od tuberkuloze u Jugoslaviji« 1951 — 1962. g. »Stanovništvo«, II (1964), 4 (okt—dec), 339 — 358, Beograd, 1964.
- TASIĆ D: Smrtnost odojčadi u Jugoslaviji. IDN, Centar za demografska istraživanja, 286 str, Beograd, 1966.
- TASIĆ D: Dugoročne promene starosne strukture stanovništva Jugoslavije. »Stanovništvo«, I (1963), 1 (jan — mart), 9 — 45, Beograd, 1963.
- VULETIĆ S: Regionalni fertilitet u Hrvatskoj. »Stanovništvo« III (1965), 2 — 3 (april — sept.), 130 — 146, Beograd, 1965.

Summary

REGIONAL SPECIFICITIES OF THE RECENT POPULATION INCREASE IN CROATIA

by

Mladen Friganović

In Croatia the population increase has been steadily diminishing recently. Having not been high before, it is now among the lowest and slowest in Europe. It is the result of a diminishing birth rate and a stagnant and even increased death rate. The population is ageing, and Croatia is losing the dynamics necessary for reproduction. This process is explained on the strength of the following figures: in 1960 the birth rate was 18.4, but only 14.6 in 1969 (Yugoslavia 23.5 and 18.8 respectively); in 1960 the death rate was 10.0, and in 1969 it was 10.7 (Yugoslavia 9.9 and 9.2 respectively). This resulted in a drop in the population increase from 8.4 pro mille in 1960 to 3.9 pro mille in 1969. Such a trend is only a step away from population decrease, since the annual population increase diminished by 54 per cent in only 10 years! The apprehensive fact is that the trend of the rapid diminishing population increase is obvious in almost all parts of Croatia. In 1960 its parts with a relatively high population increase were economically less developed and less densely inhabited, but also the parts that were better developed and more densely populated had a relatively high population increase. The process of the diminishing population increase, therefore, cannot be explained by either the economic situation or the geographical conditions and population density. The causes must be much more complex and require detailed investigation. And this must be done as soon as possible because in 1968 almost half of all the population, or in more than two-thirds of the districts, the population increases were near the lowest rates. All this shows the necessity to introduce an adequate population policy and general measures for the social, economic and demographic development of Croatia.